

EÖTVÖS ÉS DEÁK NEMZETISÉGI POLITIKÁJA

A MAGYAR NEMZETISÉGI TÖRVÉNY két nagy, szabadelvű államférfi, báró *Eötvös József* és *Deák Ferenc* alkotása.¹ Az egyik, – korának legmélyebb magyar gondolkozója – a történelem és a bölcslet távlatából szemléli a nemzetiségi kérdést. A másikban a magyarság évezredes alkotmányos szelleme és igazságérzete testesül meg. Eötvös a nemzetiségi mozgalmakban a korszeme megnyilatkozását látja és annak szellemében keresi a megoldást. Deák a magyar alkotmány szilárd alapjára helyezkedik s igazságérzetének és lelkiismeretének szavára hallgat, amikor a nemzetiségi kérdéssel szembekerül. Mindkettőjük felfogását a magyar szabadelvűség hatja át s szempontjaik különbözősége szerencsésen egészíti ki egymást a nemzetiségi törvényjavaslat klaszszikus megfogalmazásában.

Br. Eötvös József politikai tanulmányainak sorozatában a nemzetiségi kérdés vezetőszerepet játszik. Már a XIX. század uralkodó eszméiről írt nagy művében a szabadság és egyenlőség mellett a nemzetiségi eszmét tartja a kor harmadik uralkodó eszméjének. A nemzetiségi kérdés fontosságára akarja felhívni Ausztria kormányköreit három német nyelven megjelent röpiratában: *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich* (Lipcse és Pest 1850); *Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs* (Lipcse 1859); *Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte Deutschlands* (Lipcse 1860). Míg e munkáiban a nemzetiségi kérdést Ausztriához való viszonyunk szabályozójaként tárgyalta, addig a kérdésnek Magyarországon való fejlődését és megoldási módokat a „*A nemzetiségi kérdés*” című tanulmányában fejti ki (Pest 1865; németre fordította ugyanazon évben Falk Miksa). Amikor e röpiratát megírta, már mögötte álltak az 1861. évi országgyűlés gazdag tapasztalatai – s amint maga írja – négy éves tanulás és elmélyülés eredménye ez a munka.

Kiindulópontja a XIX. század három uralkodó eszméje, amelyek közül a nemzetiségi eszme adja meg a legújabb kor sajátosságos jellegét. „A nemzetiség nem egyéb, – folytatja – mint azon összetartozásnak tudata, mely nagyszámú emberek között multjok emlékei, jelen helyzetök, s mi ezekből foly, érdekeik és érzelmeik közössége által támad ... A nemzetiségnek érzete népeknél ugyanaz.

¹ A magyar nemzetiségi törvény, az 1868:XLIV. tc. a mult év decemberében töltötte be szentesítésének hetvenötödik évfordulóját. A háromnegyedszázados évforduló időszerűvé teszi a törvény alkotói: br. Eötvös József és Deák Ferenc nemzetiségi politikájával való foglalkozást. A jelen tanulmány részlet *Mikó Imre*: „Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika” c. könyvéből, mely a közeljövőben hagyja el a sajtót. Egyben kiegészítése szerző „Széchenyi és Wesselényi nemzetiségi politikája” című, Wesselényi „Szózat”-ának századik évfordulója alkalmával írt és a „Hitel” 1943. évi szeptemberi számában megjelent tanulmányának. (Szerk.)

mi az egyesnél személyiségének öntudata... – tehát – külön nemzetiségnek kell elismernünk minden népösszeget, melyben külön személyiségének érzete felébredt.”² A nemzetiségi érzés ébredését az európai nemzeteknek a műveltség terén tett előmenetelére és a népszuverénitás elvének kimondására vezeti vissza. Eötvös tehát a nemzeti gondolatot a francia forradalomból származó koreszmével hozza kapcsolatba s ebből az állami centralizáció elvét is levezeti, mint amely a középkori partikularizmusokat feloldotta. Magyarország történetét vizsgálva kimutatja, hogy a kereszténység felvétele óta egyetlen törvényt vagy okmányt sem találunk, mely a különböző nemzetiségek egybeolvadását vagy elnyomását célozná, sőt Szent István törvénye ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Hazánk sokféle küzdelem színtere volt. „A vallás, a trónörökösödés, a jobbágyok és urak közötti ellentét, egyes dynasztiák nagyravágyása – egyszóval mindaz, ami más országokban pártviszályra adott alkalmat, vérrel áztatta hazánknak téreit. Csak egy van, mit, ha történetünk e sötét lapjain végigmegyünk, az újabb időkig nem találunk: azt, hogy e viszályoknak a nemzetiség kérdése szolgált volna alap-okául.”³ A szlávok, románok, németek nyolc évszázadon át megőrizték nyelvüket, de sohasem szüntek meg magyarok lenni, példa reá a Zrínyiek, Hunyadiak és Dugonics hősiessége. A nemzetiségi kérdés felmerülésének oka a nemzetiségeknek a civilizáció terén tett haladása, a szomszéd népekkel való faji és nyelvi rokonsága, a latin államnyelv eltörlése, a többnyire magyar nemzetiségű nemesség küzdelme a nem nemesekkel és a demokratikus átalakulás, mely a nemzetiségi polgároknak is a közügyek intézésébe beleszólást engedett. A kérdés megoldására olyan módot kell találni, mely a két ellentétes szempontot, az ország politikai egységének (*a történelmi nemzetiségnek*) követelményeit és a nyelvi nemzetiségek méltányos követeléseit össze tudja egyeztetni. A megoldás két feltétel alatt lehetséges: a nemzetiségi igényeknek csak ott szabad ellenállni, ahol azt az állam igényei elkerülhetetlenné teszik, de a nemzetiségektől nem szabad több áldozatot követelni, mint amennyi a cél eléréséhez szükséges. Vezérelvnek a teljes jogegyenlőséget kell elfogadni.

A nemzetiségi kérdés megoldásának módozatai két csoportba oszthatók. Az elsőbe azok a tervek tartoznak, amelyek szerint a kérdés csak akkor rendezhető, ha minden egyes nemzetiségnek jogköre a törvényben pontosan meghatározatik. Ezt célozza az 1861. évi országgyűlés által kiküldött nemzetiségi bizottság kisebbségi javaslata. Ez a rendszer azonban hazánkban gyakorlatilag nem alkalmazható, mert a nemzetiségi ellentétek kiegyenlítése helyett csak az egyéni és polgári szabadság legnagyobb korlátozását vonná maga után. Ha mégis életbe léptetnék, akkor Magyarország és az

² Br. Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. Br. Eötvös József összes, munkái XVI. k., Budapest, 1903, 9–10. l. – V. ö. Bihari Károly: Báró Eötvös József politikája. Budapest, 1916, 301–344. l. – Görög Imre: Kossuth Lajos és báró Eötvös József nemzetiségi politikája a szabadságharc után. Történelmi Szemle, II. évf., 1913, 542–575. l.

³ Eötvös i. m. 19. l.

osztrák birodalom felosztásához vezetne s lehetetlenné tenne Európa vegyeslakosságú területein minden erős államalakulást, tehát a nemzetiségek jövőjét is megrontaná. Az ország területének és hivatásainak a nemzetiségek közötti felosztása, amit némelyek a nemzetiségi súrlódások megszüntetésére indítványoznak, csak a megélvő ellentétek még jobban való kiélezését vonná maga után. A nemzetiségi mozgalom nem mesterséges agitáció műve, hanem természetes folyamat, melynek célja az egyéni szabadság elvének a nemzetiségek körében való alkalmazása. Ezért a mozgalmat erőszakkal elnyomni nem lehet, hanem „a nemzetiségi kérdés megoldása hazánkban csak az egyéni szabadságnak kiterjesztése s alkotmányos önállásunknak fenntartása által eszközölhető, s hogy a nemzetiségi egyenjogúság practikus kivitelére, melytől e kérdés végleges megoldása függ, hazánkban csak az 1848-iki törvények becsületes végrehajtása s az kívántatik, hogy közigazgatási szervezetünkben az önkormányzás elvéhez ragaszkodjunk”.⁴ A nemzetiségi mozgalomban az isteni gondviselés manifesztációját fedezi fel, mely az emberi nem történetének egy adott pillanatában támadt, amikor a haladás látszólag lehetetlenné vált s célja az, hogy mindazt elvetve, ami a társadalomban megromlott, az emberiség előtt új utakat nyisson. Ezt az eszmét hazánk sem utasíthatja el s jövőnk attól függ, hogy tudunk résztvenni abban a közös munkában, mellyel Európa népei ezen eszme létesítésén dolgoznak. A történelem folyamán nemzetünk annak köszönheti fennmaradását, hogy a nyugati civilizáció zászlóját Európa e részén ő fogta fel s azzal az erélyességgel, melyet keleti bölcsőjéből magával hozott, nyugat népeinek közös eszméiért és érdekeiért küzdött. „Nincs nép, mely a közös haladásból kivonhatná magát; s az állás, melyet egyes nemzetek bizonyos korszakokban elfoglalnak, azon viszonytól függ, melybe az azokban uralkodó eszmékhez léptek...”⁵ – fejezi be fejtegetéseit br. Eötvös József.

Ha Eötvös történetbölcseleti szemlélete az európai fejlődés és a magyar történelmi adottságok távlatait nyitotta meg a nemzetiségi törvény előtt, Deák a magyar alkotmány fejlődésének folytonosságába állította be a törvény javaslatát. Alkotmányunk a 48-as törvényhozással gyökeres reformokon ment keresztül s megszünt a magyar nemesi nemzet, a *populus werböczanus* fogalma. Míg Eötvös a nemzetiségi mozgalmak lényegét kutatta, Deák a magyar politikai nemzet fogalmának adott új és korszerű megfogalmazást, belefoglalva nemcsak a felszabadított alsóbb néprétegeket, hanem a hon minden polgárát, bármi nemzetiséghez tartozzék, teljesen egyenlő jogokkal. Ebből az új köntösben megjelenő ősi nemzetfogalomból indul ki a magyar nemzetiségi törvény.

Deák Ferenc nem dolgozta ki a nemzetiségi kérdés elméletének egy új rendszerét, miként Eötvös, mert ő a nemzetiségi problémát nem önmagában vizsgálja, hanem e kérdésben elfoglalt álláspontja szerves része a magyar államiság multjáról és jövőjéről

⁴ Eötvös i. m. 111. l.

⁵ Eötvös i. m. 122. l.

vallott nézeteinek.⁶ A haza bölcsének a nemzetiségi kérdéssel szembeni magatartását is az éles logika és a vas következetesség jellemzi. Az 1839/40. évi országgyűléstől kezdve ő az ellenzék vezére és a magyar nyelvért folytatott küzdelem előharcosa, de már akkor kiválik azáltal, hogy a magyar nyelvet nem akarja a nemzetiségekre ráerőszakolni. Zala vármegye 1843 november 10-én tartott közgyűlésén mondott beszédében nem látja helyénvalónak, hogy a magyarul nem tudók a választási jogból kizárassanak. „Anyai nyelvünk csak privát capacitatio, tanítás és intézetek útján hozassék virágzásba s erre praecusiv terminust nem véli célszerűnek” – jegyzik fel beszédéről.⁷ Az 1861. évi országgyűlés felirati vitájában e kérdésről vallott nézeteit fentebb idéztük. A kiegyezési országgyűlésen már teljes vértessel védi a magyar politikai nemzet gondolatát. A felirati vitában a képviselőház 1866 február 21-i ülésén Sztratimirovics Györgynek válaszolva kijelenti: „Magyarországon politikai nemzetiség csak egy van.”⁸ Majd a december 15-i ülésen Miletics Szvetozárt így oktatja ki a magyar közjogra: „...míg alkotmányunk fenáll, addig míg az fentartatik, amint fentartani mi sürgetjük, addig Magyarországon politikai nemzetiség csak egy van, s ez a politikai nemzetiség éppen úgy magában foglalja a románokat, mint a magyarokat, éppen úgy a szerbeket, mint a tótokat. (Helyeslés.)”⁹ Ezért amikor a felirat a magyar nemzet szabadságát kéri vissza az uralkodótól, akkor „az összes nemzetiségeknek, mint politikai nemzetnek egységére” gondol s utána a nemzetiségekkel kíván megegyezni.

A képviselőház 1867 március 7-i ülésén a minisztériumnak a köztörvényhatóságok visszaállítása tárgyában tett előterjesztéséhez Macellariu Illés román nyelven akart hozzászólni, amire az elnök a képviselők zajos ellentmondásai közepette figyelmeztette, hogy az országgyűlés nyelve a magyar. Deák Ferenc, ki utána jelentkezett szólásra, megőrizte higgadtságát és kijelentette, hogy a törvényt be kell tartani, különösen ma, amikor a nemzet az alkotmányt akarja visszaállítani. Majd így folytatta beszédét: „A nemzetiségi törekvések korunkban épp oly korszerűeknek látszanak, mint egykor a vallási viszályok voltak; de remélem Istentől, hogy valamint vagy elértük, vagy közel vagyunk azon időhöz, ahol az ember becsét nem a katekizmus szerint ítélik meg, úgy eljön azon idő is, midőn az ember becsét, értékét, alkalmas voltát nem a grammatika és a szótár szerint bírálják meg. (Helyeslés.) Várjuk be ezen időt és addig is legyünk egymás iránt méltányosak és türelmesek...”¹⁰

Deák szabadelvűségének bizonyítására legtöbbit a szerb nemzeti színház segélye ügyében mondott beszédét szokták idézni, ami

⁶ V. ö. *Junger József*: Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek. Magyar Kisebbség. XIX. évf., 1933, 143–150. l.

⁷ *Deák Ferenc* beszédei. Összegyűjtötte *Kónyi Manó*. Második kiadás. Budapest, 1903, II. k., 54–55. l.

⁸ *Deák* i. m. III. k., 571–572. l.

⁹ *Deák* i. m. IV. k., 134. l.

¹⁰ *Deák* i. m. IV. k., 369–370. l.

a következőképpen zajlott le. A képviselőház 1868 november 14-i ülésén szerepelt a belügyminisztérium 1869. évi költségvetésének részletes tárgyalása. A költségvetés a „nemzeti színház” nyugdíj-alapja segélyezésére és a dal- és zeneképezde támogatására 58.000 forintot irányzott elő. *Dimitrievics Milos* elfogadta a tételt, de ugyanakkor indítványozta, hogy a szerb nemzeti színház segélyezésére 5.000 forintot szavazzanak meg. *Wenckheim Béla* belügyminiszter nem fogadta el az indítványt, mert itt nem a nemzeti színház segélyezéséről van szó, hanem az ének és zene előmozdításáról, amelynek nincs nemzetisége. *Nikolics Sándor*, *Nyáry Pál*, *Hrabovszky Zsigmond* és *Ivánka Imre* a javaslat mellett szólnak, amelyet *Lónyay Menyhért* pénzügyminiszter takarékosági okokból ellenez. Ezután szólalt fel *Deák*. „Én e részben azon elvet követem ... hogy mivel én az egységes osztatlan magyar nemzetet ismerem el politikai nemzetnek, minden, ami az állam nevében történik, menjen annak nyelvén is. De hogy a színház oly politikai tér legyen, melynél ezen elvet alkalmazni kelljen, azt nem látom be. Én a nemzetiségi kérdésben sem akarok más elvet követni, mint azt, amit igazságosnak látok. Engem nem az fog vezetni ott is, hogy egyik vagy másik nemzetiség tagjai mennyire lesznek megelégedve, hanem az, hogy az igazság érzetét követvén, mennyire leszek én magam azon véleménnyel megelégedve, mely előadatik az igazság szempontjából; de sehogy sem tudom megegyeztetni az igazsággal azt, hogy az állam, mely politikai tekintetben egységes és osztatlan magyar állam, magára a színházra, mint a magyar nyelvet művelő s egyáltalában művelődési intézetre, egyedül és kizárólag csak egyik nyelvű és nemzetiségű nép számára költsön a közös adókból. Erre nézve én azt gondolom, hogy vagy mindegyikre, vagy egyikre sem. (Helyeslés.) Ha nem vagyunk oly állapotban, hogy valamennyire adhassunk, akkor mondjuk ki, hogy kizárólag erre sem adunk...”¹¹ Deák felszólalása után a Ház elfogadta *Dimitrievics* indítványát.

Deák Ferenc a nemzetiségi törvény megalkotása után is hű maradt a nemzetiségi kérdésben vallott elveihez s ennek klasszikus bizonyítékát szolgáltatotta a képviselőház 1872 január 23-iki ülésén, az újvidéki szerb gimnázium számára, bizonyos feltételek mellett kilátásba helyezett 8.000 forint segély körül lezajlott vitában. *Maximovics Miklós* szerb képviselő beszédébe kapcsolódva Deák a következő elvi kijelentést tette. „Azon jogosultsága minden nemzetiségnek, ha nem politikai nemzetiség is, mindenesetre megvan, hogy mód nyujtassék neki gyermekei nevelésére, kiművelésére. (Élénk helyeslés, különösen a nemzetiségi képviselők részéről.) Legyen bár az országban 300 gymnasium, legyen bár annyi, hogy minden 6-dik mértföldnyire találhassák egy, ha valamely vidéki gymnasium legalább nem kiválóan azon nyelven tanít, mely azon vidék népének nyelve: akkor kétség kívül bajos lesz a kiművelés elővitele. (Élénk helyeslés, különösen a nemzetiségi képviselők részéről.)” Majd arra hivatkozva, hogy a magyar tanulók is a

¹¹ *Deák* i. m. VI. k., 93–94. l.

multban sokat küzdöttek a holt latin nyelvvel, a nemzetiségekre rátérve, így folytatja: „Ha őket arra kényszeritenők, hogy gyermekeik, kik a magyar nyelvben vagy éppen nem, vagy kevéssé jártasak, mert hisz a népiskolában főképp a magok nemzeti nyelven tanítottak, mindenütt és mindenben magyarul oktattassanak: úgy azon gymnasiumokban lehetetlen volna az ifjak előhaladása, a szülők hiába költenék a pénzt, a gyermekek hiába töltenék el idejüket. (Élénk helyeslés a nemzetiségi képviselők részéről.) Egyáltalán, ha mi a nemzetiségeket megnyerni akarjuk: ennek nem az az útja, hogy őket minden áron magyarosítsuk, hanem az, hogy velők a magyar viszonyokat megkedveltessük. (Általános helyeslés.) Mert kettő tisztán áll előttem: kiirtani akarni őket istentelen barbárság volna (Élénk helyeslés) még akkor is, ha nem volnának oly számosan, minél fogva őket megsemmisíteni lehetetlen. Ellenségeinkké tenni őket: nem fekszik érdekünkben (Élénk helyeslés). Hasonló helyzetben vannak ők is. Ha ők elszakadhatnának és egy nagy nemzetet képezhetnének: érteném a netalán erre irányzott törekvést; de az európai viszonyok között ez lehetetlen. Mind a két félnek tehát arra kell törekednie, hogy együtt és egymás mellett mennél jobb egyetértésben megéljünk. (Élénk helyeslés.)”¹² Deák beszéde után a Ház megszavazta az új gimnázium felállítására előirányzott összeget.

Deák Ferencet a nemzetiségi kérdéstről való véleménye kialakításában nem befolyásolta sem a keskenyebb horizontú hazafiak szűkkeblősége, sem a nemzetiségi sovínisták követelőzése. Ő nem a közvélemény helyeslését, hanem az erkölcsi igazságot kereste. Élesen világít rá erre az álláspontjára a képviselőház 1869 június 24-i ülésén lezajlott nemzetiségi vita. *Buttyán László* huszonnégy társa nevében a válaszfelirati vita alkalmával egy új pont felvételét indítványozta, amelyben hivatkozás történjék arra, hogy a nemzetiségi törvény nem eredményezett közmegelegedést az ország minden népénél s ezért e tárgyban újabb törvény alkotását kéri. Deák erre azt válaszolta, hogy nem lehet kimondani a törvény helytelenségét, mielőtt új javaslat nem áll előttünk.

Br. Eötvös Józsefnek és Deák Ferencnek a nemzetiségi kérdéstről vallott felfogása azt bizonyítja, hogy a magyarság legjobbjai a kiegyezés korában tudatában voltak a nemzetiségi kérdés fontosságának s amikor a biztos alapokra helyezett magyar állami lét messze távlatai nyíltak meg előttük, minden külső kényszertől függetlenül, őszintén és a kor szabadelvűségét bőkezűen értelmezve, hátsó gondolatok nélkül közeledtek a nemzetiségekhez, kilátásba helyezve számukra mindazt, ami az államegységgel összeegyeztethető. Egyes nemzetiségek sajátos kérdéseinek sikeres és közmegelegedést kiváltó megoldása után joggal remélhették, hogy a nemzetiségek el fogják fogadni a feléjük nyújtott baráti jobbot. De már a nemzetiségi törvény bizottsági munkálatai során kiderült, hogy nemzetiségeink igen tekintélyes része a közelmultból mindent elfelejtett, de semmit sem tanult.

MIKÓ IMRE

¹² Deák i. m. VI. k., 339–340. l.